

научно-практической конференции / –Ташауз, 1991. – С.96-97.

3. Лопаткина И.В. Некоторые вопросы совершенствования отношений собственности в сельском хозяйстве Туркменистана / И.В. Лопаткина // Экономические преобразования в Туркменистане на базе совершенствования производственных отношений: Материалы заседания «За круглым столом» / –Ашгабад, 1994. - С.60-62.

4. Лопаткина И.В. Проблемы преобразования неэффективных сельскохозяйственных предприятий / И.В. Лопаткина // Социально-экономические проблемы аграрных отношений в Туркменистане : сб. статей / –Ашгабад: Ылым, 1994. - С.43-51.

5. Лопаткина И.В. Совершенствование отношений собственности в сельском хозяйстве Туркменистана : дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Общая экономическая теория» / И.В. Лопаткина. –Ашгабад, 1995. – 176с.

6. <http://www.easttime.ru/countries/topics/1/2/23.html><http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/36068.html><http://www.turkmenistan.ru/ru/node/183401><http://www.turkmenistan.ru/ru/node/17275><http://www.turkmenistan.ru/ru/node/16617><http://www.turkmenistan.ru/ru/node/15889>

7. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/15499>
8. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/16182>
9. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/15652>
10. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/15402>

11. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/14144>
12. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/13755>
13. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/14442>
14. <http://www.ashgabad.ru/forum/viewtopic.php?t=8591>http://naturetm.ucoz.ru/publ/obzor_pressy/vneshnetorgovye_perspektivy_turkmenistana/7-1-0-69

15. http://tmnews.ucoz.com/news/gosudarstvennoe_informacionnoe_agentstvo_turkmenistana_tdh_ekonomicheskij_potencial_turkmenistana_na_sluzhbu_interesam_chelovechestva/2011-06-18-101

16. http://tmnews.ucoz.com/publ/ehkonomika/biznes_chastnyj_delo_gosudarstvennoe/6-1-0-4

17. http://tmnews.ucoz.com/publ/obshhestvo/dobro_sosedstvopravoslavie_kak_sostavnaja_chast_turkmenskogo_obshhestva/1-1-0-1

18. http://naturetm.ucoz.ru/publ/istorija_turkmenistana/turkmenistan_na_poroge_nezavisimosti/8-1-0-27

19. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/13205>
http://www.turkmenistan.ru/?page_id=5&lang_id=ru&elem_id=305&type=event&sort=date

20. <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/36068.html>

21. <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/35872.html>

22. <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/13728>

Статья поступила в редакцию 18.07.2011

О.М. СОКОЛОВА, к.е.н., доцент,
Національна академія державного управління

ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Світова фінансова-економічна криза, в яку увійшла економіка України в кінці 2008 р., так і не досягнувши за двадцять років рівня виробництва 1990 р., підтвердила незаперечне теоретичне положення, що в основі ефективності соціально-економічних перетворень лежать відносини власності. Суперечності і деформації інституту власності сприяли формуванню в Україні такої соціально-економічної моделі, яка, за М. Вебером, у більшості аспектах нагадує авантюрно-спекулятивний капіталізм. «Розмиті» права власності не забезпечують захист підприємців від «патрімоніального» чиновника-бюрократа, що є основною перешкодою для формування сучасної економічної системи, яка відповідає вимогам ХХІ століття.

Актуальність дослідження інституту власності зумовлена тим, що в Україні за роки трансформації не сформований ефективний власник. Нові приватні власники не проходили суспільного відбору, а тому багато з них не володіють мистецтвом менеджменту, маркетингу, не розуміють проблем розвитку країни і бізнесу. Наслідком цього є деіндустріалізація економіки, домінування сировинних галузей та їх експортна орієнтація, засилля внутрішнього ринку імпортними товарами, критична залежність країни від зовнішніх ринків, глибоке майнове розшарування членів суспільства. Економіка України має всі ознаки «голландської хвороби».

© О.М. Соколова, 2011

Особливе місце в інституціональній економічній теорії займає питання власності, зокрема виокремлюється напрям під назвою «теорія прав власності». Родоначальниками теорії прав власності були відомі американські економісти – Р. Коуз і А. Алчіан. У подальшому в розробці і використанні цієї теорії брали активну участь відомі економісти неінституціональної школи – Й. Барель, Г. Демсец, Р. Позер та інші. Проблеми формування інституту власності знайшли своє відображення у наукових працях відомих вітчизняних та російських вчених: В. Вольчика, В. Дементьєва, Ю. Кіндзерського, В. Мандибури, Р. Нурєва, А. Олейника, В. Радченко, С. Степаненко, А. Шаститко та інших. Більшість з них присвячена питанням становленню та трансформації інституту власності в пострадянський період, проблемі формування ефективного власника та реалізації захисту права власності. Водночас у сучасній українській економічній літературі проблематика інституціональних аспектів реформування відносин власності ще не отримала достатнього висвітлення.

Метою статті є аналіз реформування відносин власності в Україні з інституціональних позицій, виявлення деформацій у функціонуванні інституту власності та розроблення напрямків, націлених на їх усунення.

В останні два десятиліття українська влада до проблем інституту власності ставилась поверхово. Вважалось, що зміна власника – передача майна із державної власності у приватну – вирішить всі соціальні та економічні проблеми країни. Суспільству нав'язувалось спрощене уявлення до змісту власності та процесу її трансформації. Це знайшло своє відображення, що, копіюючи «Економікс», в деяких підручниках та навчальних посібниках з економічної теорії зникла тема власності.

У радянський період проблемам власності приділялась особлива увага. Але її сутність трактувалась однозначно, як відносини між людьми (суб'єктами) з приводу привласнення об'єктів власності. При цьому не розкривався глибинний суперечливий характер цієї складної і багатомірної категорії. Соціально-економічна сутність власності визначалась її трудовим походженням, належністю народів. Таке трактування визначало наявність тільки двох форм власності – державної як загальнонародної і колгоспно-кооперативної як власності відповідного трудового колективу та похідної від них особистої. Існування приватної власності не визнавалось комуністичною ідео-

логією.

В такому ракурсі економічний зміст власності фактично нівелювався, зникав, оскільки втрачався сенс привласнення: народ-власник, а окремі громадяни-асоційовані співвласники, між якими не могли виникати відносини привласнення. За таких обставин питання права власності не виникає. Як одна, так і друга форми передбачали наявність відповідної системи управління та розподілу результатів використання об'єктів власності.

В наукових дослідженнях акцентувалась увага, що джерелом збереження і примноження власності є праця усіх працюючих. Ілюзія народності власності, яка десятиріччями прищеплювалась народів, породила відповідне ставлення, що знайшло своє відображення у зниженні ефективності виробництва, продуктивності праці. У суспільній свідомості сформувалося своєрідне спотворене уявлення «народності» власності – у себе вкрасти не можливо. Не дивлячись на каральні заходи влади широко розповсюдилось явище приписок та «несунів» як в містах, так і селах. Очевидним стало відсутність ефективного власника та необхідність трансформації соціалістичного інституту власності. На офіційному рівні вона звелась до проблеми зміни власника шляхом роздержавлення та приватизації.

У широкому розумінні роздержавлення та приватизація охоплює економіко-правові та організаційно-правові заходи щодо обмеження монополізму держави та формування ефективного власника. Відповідно до теорії сучасного інституціоналізму в умовах ринкового господарства особливе значення набуває правове забезпечення відносин власності. Три головні його складові – право володіння, право користування та право розпорядження – виступають як базові норми існування інституту власності на ринку. Чітке розмежування прав власності зменшує невизначеність у взаємодії економічних суб'єктів та відбувається оптимізація використання обмежених ресурсів [4, с.107]. Для економік перехідного періоду характерним є високий рівень невизначеності умов господарювання та загальний дефіцит ресурсів. Отже, правове регулювання відносин власності стає вихідним пунктом усіх трансформаційних відносин у суспільстві.

В Україні роздержавлення та приватизація здійснювалась на теоретичних засадах трактування сутності власності радянського періоду, який передбачав соціалістичний підхід «поділити порівну» незалежно від участі гро-

мадянина у її формуванні та примноженні. «Забрати у держави – віддати народу» - саме під таким гаслом проводилась приватизація об'єктів державної власності. Це гасло було позитивно сприйнято суспільством, як соціально-справедливе і найбільш прийнятне нібито для формування ефективного власника.

Щодо реалізації соціальної справедливості, то треба відмітити її значне перебільшення, якщо не гіперболізацію. Адже за такого підходу навіть новонароджена дитина набула право на безплатне отримання частки державної власності у формі приватизаційного сертифікату, хоча, звісно, ніякої участі в її формуванні не брала і не могла брати. Отже, принцип соціальної справедливості був деформований. Що стосується формування ефективного власника, то і він виявився під великим знаком питання. Безплатне «рівне» право на частку загальнонародного майна було нічим іншим як надією на реалізацію бажання людини отримувати дохід, як форму компенсації недоотриманого в попередні роки. Іншими словами, це була надія на нетрудовий дохід, який створювався б працею зайнятого населення. По суті закладалися теоретичні підвалини формування споживацької моделі економічної системи.

З перших років масова приватизація в Україні носила штучний характер, оскільки була заснована на «ваучерній моделі». Приватизаційні сертифікати (ваучери) – не гроші. Вони не забезпечують надходження оборотних коштів, без яких підприємство не може виробляти чи здійснювати будь-яку економічну діяльність та отримувати прибуток, частину якого можна було б розподіляти на акції набуті за приватизаційні сертифікати. Таким чином, принцип рівного розподілу власності з економічної точки зору за своєю природою не міг забезпечити формування ефективного власника, націленого на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції та все більш повного задоволення потреб українських споживачів.

В процесі практичної реалізації ваучерної приватизації викривлення в трансформації інституту власності стали очевидними вже на самому початку приватизації. Так, ринкова вартість приватизаційного сертифіката ніколи не перевищувала 10% його номінальної вартості. За оцінками експертів, 44% громадян, хто мав право на отримання сертифіката, не скористалися ним [6, с. 139]. Все більше людей усвідомлювали несправедливість результатів сертифікатної приватизації. В Україні склалась фе-

номенальна ситуація – більшість громадян вважали результати приватизації несправедливими, власність сприймали як нелегітимну, але це не породжувало активних соціальних протестів. Проте це не вказує на відсутність внутрішнього вибухонебезпечного потенціалу соціальних конфліктів, які можуть проявитися в ході формування ринку землі після закінчення мораторію на її продаж або під впливом еволюційних змін поглядів людей на власність.

Перехід від сертифікатної приватизації до грошової не виправив започатковані деформації в трансформації інституту власності, оскільки не відбулась реалізація основоположних принципів ринкової приватизації: відкритості, прозорості, публічності, змагальності. «Тиха» приватизація великих рентабельних державних підприємств, банківської системи здійснювалась при активній участі владної номенклатури, яка сприяла грошовій приватизації цих об'єктів за заниженими цінами. Прикладом може бути приватизація одного з найбільших стратегічних об'єктів України Криворізького металургійного комбінату, який за умов першої конкурсної продажі був проданий за 800 млн. дол., а при другому відкритому конкурсі – за 4,8 млрд. дол. [2, с. 131]. На жаль, це єдиний об'єкт, який був приватизований за принципами ринкової економіки.

З іншого боку, відбувається захоплення підприємств кримінальними структурами, які в переважній більшості пов'язані з владними структурами. Відносини вибудовуються на основі моделей патронату, придушення та усунення за допомогою використання адміністративних важелів конкурентів, отримання чиновництвом неофіційного доходу від бізнесу у вигляді «відкатів», які набувають все більшого поширення та розмірів. Наслідком цього стало існування вітчизняного феномену поєднання в одній особі олігарха і бюрократа найвищого державного рангу, навіть коли управління його капіталом «здійснює» дружина або інші родино пов'язані особи [3, с. 64].

Таким чином, приватизація в Україні відбувалась двома зустрічними потоками: зверху – номенклатурна і знизу – кримінально-злочинна. Наслідком цього стало утворення бюрократично-кримінально-злочинного симбіозу, в якому ні представники влади, ні бізнесу не зацікавлені у легітимності власності, що є основною причиною надмірної тінізації економіки та її експортно-сировинного характеру.

В результаті такого реформування інституту власності сформувався, з одного боку,

клас нових власників, які не зацікавлені в ефективному використанні за безцінь отриманих підприємств. Замість подальшого нагромадження особистого капіталу, його якісного оновлення на основі новітніх науково-технічних досягнень і саме на цій базі у подальшому прагнути збільшувати обсяги особистих прибутків, представники вітчизняного олігархату почали збільшувати свої доходи шляхом проїдання цього капіталу. Вони, як правило, взагалі не збирались і не виявляли прагнення продовжувати виробництво, здійснювати технічне і технологічне оновлення виробничого апарату та підвищувати ефективність – частина приватизованих підприємств перепрофільовується, частина перетворена у склади та гаражі, здана в оренду комерційним структурам, західним фірмам тощо. Внаслідок цього Україна фактично втратила галузі високотехнологічного машинобудування, електронної, приладобудівної промисловості. Переважна частина обладнання, машин, механізмів, передавальних та судинних систем промисловості, сільського господарства, комунальній інфраструктури використовуються другий і третій амортизаційний термін [3, с.63].

Відсутність ефективного власника, нелегітимність власності в Україні є одним із факторів консервації структурно-технологічної відсталості виробництва. Склалася парадоксальна ситуація: вигідно не виробляти, а отримувати ренту з власності, створеної попередніми поколіннями. Отже, в тій чи іншій формі безплатна приватизація державного майна не стала заставничою умовою створення ефективного власника, який націлений продукувати власне багатство працею чесного підприємця. Відображенням цього є, що за часи незалежності України частка збиткових підприємств коливається в межах 36 – 40 %, власники яких не виявляють бажання відмовитись від неприбуткового бізнесу [7, с. 61].

З іншого боку, сформувалась, за термінологією М.Вебера, «система неконтрольованого панування чиновництва», яке також не зацікавлене у раціонально-продуктивному використанні об'єктів власності [5, с. 64]. Крім того, за відсутності належних знань управління економічними процесами в умовах ринкової економіки, нерідко владні структури сприяють, що власниками підприємств стають люди, які не є носіями загальнонаціональних інтересів і бізнес-культури. Випячування багатства стало характерною властивістю представників і бізнесу, і влади. Принцип збагачення став всеохоплюю-

чим, підпорядковуючим собі організацію економічного життя, мораль і право, породжуючи загальну корупцію і хабарництво. Це є відображенням того, що приватизаційні процеси породили нові форми суперечності між володінням, використанням та розпорядженням власністю, коли де-юре власник є, але його права надто невизначені, що дає можливість іншим суб'єктам через владну корумповану бюрократичну систему посягати на них і спричинює відсутність достатніх мотивів та важелів державного впливу на удосконалення галузевої та технологічної структури економіки.

Адже відомо, що однією з умов успішного функціонування економічної системи є точне визначення прав власності. Якщо власником є господар, то він прагне до більш ефективного використання власності. Чим точніше і надійніше захищені права власності, тим прозорішим стає зв'язок між дією і результатом цієї дії, здійснюваної власником, його добробутом чи розоренням. Коли специфікація прав власності відсутня, відбувається процес розмивання прав власності. При цьому відбувається розрив між діяльністю та її результатами, а це у свою чергу веде або до деградації, або до втрати власності.

Специфікація прав власності не виникає сама по собі. Вона включає оцінку цих прав, а їх захист передбачає певні витрати. Точність специфікації прав власності знаходиться в прямій залежності від того, які вигоди можна отримати і які витрати при цьому необхідно здійснити. Співвідношення між вигодою та витратами на здійснення точності визначення специфікації прав власності є тим мірилом, який забезпечує прозорість та публічність їх реалізації. Стосовно економічної системи України, то інститут права власності є неповним, похідним і залежним від політичної влади. Це вигідно правлячій номенклатурі і бізнесу. Крім того, що це дає можливість отримувати кожному з цих суб'єктів недеklarовані доходи, бізнес має доступ до дефіцитних ресурсів, а влада має можливість уникати відповідальності перед суспільством за взяті на себе зобов'язання. Інституційно-правовий вакуум заповнюється пануванням неформальних відносин в економіці, домінуванням ролі адміністративної влади у господарських відносинах, дефіцитом довіри суспільства до усіх гілок влади [7, с. 12-19].

Деформація інституту власності в значній мірі пов'язана зі слабкістю держави, яка зумовлена приватизацією бізнесом влади. Від-

булося фактичне зрощення влади і бізнесу, переважна частка останнього має кримінальне походження. Українська влада підмінила офіційно декларовані цілі розвитку країни інтересам приватних осіб, які представляють владу або наближені до неї [2, с.127]. Лобіювання інтересів окремих фінансово-олігархічних груп набуло системного характеру. Виникли, з одного боку, практично не обмежені можливості використовувати державну владу як інструмент перерозподілу власності, домінування на ринку контролю над усіма матеріальними і фінансовими потоками країни, направляючи їх на обслуговування інтересів окремих олігархів. З іншого боку, в ієрархії державної влади поширилося таке ганебне явище як використання посади як інструменту отримання тіньового доходу. Це дозволяє стверджувати, що в Україні має місце тіньова політика влади – політична діяльність, націлена на формування економічної нерівності як інструмента реалізації інтересів окремих економічних агентів, які в цілому суперечать офіційно декларованим цілям розвитку суспільства.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дало можливість виявити причини існуючих деформацій в інституті власності України, які, на наш погляд, криються у поверхневому спрощеному уявленні влади до механізму реформування цього інституту. Це в свою чергу привело до катастрофічного стану української економіки: структурно-технологічна відсталість, надзвичайна вразливість від кон'юнктури світового ринку, нерозвиненість внутрішнього ринку, засилля імпортними товарами, високий рівень зносу основного капіталу, дефіцит внутрішніх інвестиційних та фінансових ресурсів, утворення «кланової» моделі організації бізнесу, відсутність сталих мотивів для здійснення інновацій тощо. Здійснення структурної перебудови економіки України в напрямі інноваційного розвитку лежить в площині ліквідації деформацій у функціонування інституту власності (ядро інституціональної матриці).

Реформування інституту власності повинно підпорядковуватись загальнонаціональним та народногосподарським інтересам, а не ідеології індивідуалізму. Необхідно розробити механізми роз'єднання кланово-корпоративного об'єднання бізнесу і влади, обмежити можливості отримувати неекономічні доходи шляхом ліквідації відносин «блату», «земляцтва», «кумівства» тощо. Для цього необхідно підвищити

рівень специфікації і захисту прав власності, удосконалити механізми контролю та управління державною власністю. Деформовані відносини власності не вдасться швидко поборотися. Важливо у найкоротший час змінити психологію успішних бізнесменів: багаті повинні багатіти виключно за умови, коли зростатиме добробут всієї соціально-класової спільноти українського суспільства. Адже соціально-економічна та політично-класова стабільність суспільства є запорукою сталого економічного розвитку України.

Література

1. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / Геєць В. // Економіка України. – № 3. – 2010. – С. 4 - 20.
2. Киндзерский Ю. Деформация института собственности в Украине и проблемы формирования эффективного собственника в неэффективном государстве / Ю. Киндзерский // Вопросы экономики. – 2010. – № 7. – С. 123-135.
3. Мандибура В.О Специфіка та провідні тенденції первісного нагромадження капіталу в Україні // Економіка. Суспільство. Влада. Актуальні проблеми державного управління в умовах економічних і суспільних трансформацій: Матеріали методологічних семінарів кафедри економічної теорії та історії економіки, проведених у 2010 р. / За заг. наук. ред. В.Г. Бодрова. – К.: НАДУ, 2011. – 124 с.
4. Олейник А.Н. Институциональная экономика / А.Н. Олейник – М.: Инфра-М, 2000 – 416 с.
5. Работяжев Н. Социально-политические факторы формирования инвестиционного имиджа России / Н. Работяжев // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 3. – С. 57 – 66.
6. Реформи в Україні: ідеї та заходи / Під ред. Януша Ширмера і Девіда Снелбекера. – К.: Альтерпрес, 2000. – 220 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України. – К: Консультант, 2010. – 566 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Mohr Siebeck, 1980.

Статья поступила в редакцию 20.07.2011